

UDC 373.016:94]:37.015.3

Денисюк Василь Іванович

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Завадська Надія Вікторівна

вчитель історії
комунальний заклад загальної середньої освіти «Луцький ліцей № 27
Луцької міської ради Волинської області», Україна

Дідух Ольга Олегівна

студентка V курсу
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ

***Анотація.** У статті досліджено вікові особливості формування історичних знань, як структури, що складається з історичних уявлень, історичних понять та знань про закономірності історичного розвитку, в учнів 5–9 класів. Визначено значення окремих факторів, що впливають на формування історичних знань. Проаналізовано деякі головні нормативні документи в Україні, що визначають бачення вікових особливостей формування історичних знань в учнів.*

***Ключові слова:** історичні знання, історичне поняття, історичні уявлення, методика формування історичних знань, вікові особливості, 5–9 класи.*

Вимоги інформаційного суспільства змушують здійснювати переоцінку та оновлювати підходи в багатьох аспектах педагогіки і методики навчання. В радянській педагогічній науці учень був об'єктом вчительської діяльності [1, с. 17]. Наприкінці минулого століття відбулися важливі зміни у підходах до місця та ролі учня в освітньому процесі, набув поширення особистісно

орієнтований підхід у навчання [8, с. 7–18]. Пошуки оптимальної освітньої моделі, що забезпечила би потреби сучасного суспільства, продовжуються. Однак, така освітня модель повинна враховувати об'єктивні фактори. До таких можемо віднести вікові особливості учнів формування знань, зокрема історичних.

Відповідно до Державного стандарту середньої освіти 2020 р., вимоги до обов'язкових результатів навчання визначено на основі компетентнісного підходу, а базова середня освіта, що має адаптаційний (5–6 класи) цикл і цикл базового предметного навчання (7–9 класи), повинна враховувати вікові та індивідуальні особливості розвитку і потреби учнів [6].

Безсумнівно, для ефективного досягнення результатів навчання потрібно розуміти вікові особливості засвоєння учнями історичних понять та уявлень у середній школі. Слід визнати, що педагогічна наука давно відмітила наявність вікових особливостей реагування учнів на окремі елементи уроку, наприклад підйом інтелектуальної та емоційної активності учнів 5–6 класів під час викладу змісту уроку [9, с. 71].

Перш ніж перейти до визначення вікових особливостей формування історичних знань, потрібно визначити структуру історичних знань. Структура історичних знань містить у собі: історичні уявлення, історичні поняття, знання про закономірності історичного процесу (за іншим підходом – методологію історичного пізнання). Історичні уявлення – це відображення у свідомості учнів зовнішніх найбільш виразних особливостей історичних фактів, подій, осіб і локалізація їх в часі і просторі. Історичні уявлення часто мають суб'єктивний характер. Історичне поняття – це відображення у свідомості найбільш значущих узагальнених систематизованих рис історичних фактів, що розкривають їх внутрішню суть, як правило, не видимо при первинному сприйнятті. Історичні поняття – об'єктивні. Вони мають бути приблизно однаковими у кожного учня. Саме поняття є основою історичних знань [9, с. 70–74; 7, с. 155].

Багато вчених звертають увагу на загальновідому тенденцію у розвитку учнів (в даному випадку йде про 11–12-річних учнів), відповідно до якої важливою частиною розвитку сучасних школярів є значне зростання ролі візуальної культури сприйняття інформації та послаблення текстів як джерел знань, а також зменшення кількості тих учнів, які систематично читають. Без сумніву, це потребує пошуку нових підходів до формування історичних знань в учнів [10, с. 10].

Експерименти показали, що учні 6–8 класів недостатньо добре працюють з історичними джерелами. Існують серйозні проблеми з критичним аналізом інформації, її використанням та інтерпретацією. Завдання по перевірці засвоєння історичних знань у 6 класі учні часто вирішують інтуїтивно [10, с. 11].

В епоху інформаційного суспільства зростає роль та значення інформаційної компетентності. Це знайшло своє відображення у Державному стандарті загальної середньої освіти в Україні (2020 р.) [6]. Однак в багатьох країнах і далі без повноцінного системного аналізу залишається проблема використання шкільних курсів з історії у цьому напрямі, хоча у згаданому аспекті вони мають величезний практичний потенціал [3, с. 3; 10, с. 11].

Кожна вікова категорія вимагає власного балансу між фактичним та теоретичним матеріалом. Скажімо, в програмі курсу «Вступ до історії» 5 класу поряд із завданням розвивати у школярів інтерес до предмету та мотивації до його вивчення присутні завдання сформулювати первинні уявлення про структуру і зміст історії України та про історію як галузь знань загалом [5].

З віком в учнів з'являються все більші можливості для усвідомленого аналізу теоретичного історичного матеріалу. Однак учні середньої школи не володіють усіма достатніми можливостями для цього. Вони потребують додаткового сприяння в питанні формування історичних уявлень та понять. Наприклад, Яковенко Г. звертає увагу на те, що позитивний емоційний фон допомагає підтримати інтерес до фактів, які вивчаються. Інтерес пов'язаний також з новизною, захопленням і зацікавленням, несподіваними порівняннями,

новими аспектами подання матеріалу, зі зміною прийомів діяльності. На основі фактів, що вивчаються, у свідомості учнів формуються конкретні уявлення, складається певна система історичних понять. Ще в середині ХХ ст. було доведено, що для формування цілісних уявлень учням недостатньо демонструвати зображення, супроводжуючи їх словесним роз'ясненням. Необхідно також використати прийоми, які сприяють закріпленню і конкретизації цих уявлень. До таких прийомів відносяться словесний опис, малювання або графічне відтворення об'єкту. Створення образів, відповідних певному історичному періоду, особливо важливе для учнів середньої школи. Вони потребують максимальний ступінь деталізації при формуванні історичних уявлень. В інакшому випадку учні осучаснюють минуле. Особливо це характерно для учнів 5–9 класів [9, с. 72].

Іншою проблемою формування історичних знань в учнів середньої школи, що була відмічена ще А. Вагіним в 70-х роках ХХ ст., є залежність уявлень учнів щодо послідовності історичних подій від черговості вивчення матеріалу в школі. Коли така схема вивчення порушена, це призводить до помилкових уявлень та неправильного розуміння історичних процесів [1, с. 23–29]. Кожна навчальна програма тяжіє до синхронізації історичних знань, в тому числі між курсами «Історія України» та «Всесвітня історія» (тенденцію можна побачити на прикладі окремої таблиці для синхронізації курсів в навчальній програмі з історії України та всесвітньої історії для 5–9 класів, а також в методичних рекомендаціях про викладання історії в 2020/2021 н.р.) [5], однак реальний освітній процес часто містить ситуативні відхилення від зазначеного принципу. Через це учні 8 класу можуть спочатку вивчати епоху Просвітництва (XVIII ст.) у «Всесвітній історії», а потім Національно-визвольну війну середини XVII ст. в рамках «Історії України». Інший приклад подібної проблеми наведено в публікації Н. Гупана та О. Пометун [2, с. 124].

У перших класах середньої школи (особливо в 5 класі) більше формуються історичні уявлення, в старших – більше уваги приділяється

формуванню історичних понять, а також розуміння про закони та закономірності історичного процесу, однак формування уявлень також продовжується [7, с. 156]. Це знайшло своє відображення у Державному стандарті загальної середньої освіти України. Наприклад, у запланованому результаті по орієнтації в історичному часі по 5–6 класах передбачено, що учень зможе пояснювати, як відбувається відлік часу в історії (орієнтиром для оцінювання визначено здатність пояснити різницю між одиницями вимірювання історичного часу і співвіднести їх (рік – століття – тисячоліття)). У той же час для 7–9 класів заплановано, що учень зможе порівнювати різні системи літочислення (зокрема, пояснюватиме культурно-історичні витоки різних систем літочислення, демонструватиме знання перебігу подій, явищ, процесів у часі в межах історичних епох) (додаток 18). З іншого боку, стандарт містить деякі суперечливі заплановані результати, які, очевидно, погано враховують вікові особливості формування історичних уявлень. Скажімо, для 5–6 класів заплановано, що учень зможе співвідносити з вивченим періодом (епохою) відомі історичні події та особи, хоча саме поняття «відома історична подія та особа» є дискусійним, а учні у 5 класі формують тільки основи хронологічної компетентності (додаток 18) [6].

До проблемних аспектів досліджуваного питання можна віднести і окремі елементи навчання історії в 7–9 класах, зокрема тих, що стосуються формування історичних понять та уявлень у 7 класі. За методичними рекомендаціями Міністерства освіти і науки про викладання історії у 2020/2021 н.р., важливим завданням є вилученні із змісту курсу історії Середньовіччя радянських і пострадянських історичних міфів і фальсифікацій (змішування понять «Русь» і «Росія», найменування русів «росіянами» за багато століть до виникнення Російської держави та ін.) [4]. Однак, для досягнення такого завдання учням 7 класу потрібно пояснити поняття, що безпосередньо стосуються вивчення історії в усіх наступних класах середньої освіти. Таке завдання може бути не тільки складним, але й недосяжним.

Методика формування історичних уявлень досить добре розроблена. В переважній більшості фахівці пропонують планувати навчальну діяльність як відповіді на питання «Що?», «Де?», «Коли?» [7, с. 156]. Історичні поняття потрібні для пояснення і систематизації фактів, осмислення інших понять. При формуванні історичних понять в учнів 6–9 класів доцільно вести понятійні словники. У той час, як у старших класах учні вже можуть працювати з науковими словниками й енциклопедіями [9, с. 73].

Загалом, особливості засвоєння історичних знань учнями 5–9 класів багато в чому визначається віковою специфікою. Низький рівень можливостей аналізу історичних подій в учнів 5 класу визначає потребу формування історичних уявлень у пропедевтичному курсі «Вступ до історії». У подальшому основну увагу потрібно звертати на формування знань про історичні поняття, а також хронології події. Важливою складовою формування історичних знань є синхронізація уроків з «Історії України» та «Всесвітньої історії» відповідно до норм, що запропоновані Міністерством освіти і науки.

Список джерел:

1. Вагин А. Методика обучения истории в школе. М.: Просвещение, 1972. 351 с. URL: <https://sheba.spb.ru/shkola/metodika-istorii-1972.htm>.
2. Гупан Н., Пометун О. Проблеми конструювання змісту шкільної навчальної програми з історії України для 8-го класу. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 121–131.
3. Манданова Е. Изучение исторических источников как средство развития познавательной деятельности учащихся 5–6 классов: автореф. на соискание уч. степени канд. пед наук. 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (история, уровни общего и профессионального образования). Москва, 2007. 24 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/izuchenie-istoricheskikh-istochnikov-kak-sredstvo-razvitiya-poznavatelnoi-deyatelnosti-uchas>.
4. Методичні рекомендації про викладання історії у 2020/2021 навчальному році (Додаток до листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-430 від 11.08.2020). URL: <https://www.historyua.com/2020/08/12/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-istoriyi->

u-2020-2021-navchalnomu-rotsi/.

5. Наказ Міністерства освіти і науки України № 804 від 7 червня 2017 р. Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. Державний стандарт загальної середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/.
7. Прокопчук В. Формування історичних уявлень школярів. *Virtus: scientific journal*. 2016. № 7. Р. 155–158. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/10839>.
8. Турянська О. Методика особистісно орієнтованого навчання історії в школі. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 222 с.
9. Яковенко Г. Методика навчання історії. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
10. Яранцева Н. Формирование информационных умений работы с источниками исторических знаний: на материале курса истории России в 6 классе: автореф. на соискание уч. степени канд. пед наук. 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (история, уровни общего и профессионального образования). Санкт-Петербург, 2008. 24 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-informatsionnykh-umenii-raboty-s-istochnikami-istoricheskikh-znaniy-na-material>.